

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTAB TIZIMIDA BULLYING MUAMMOSI, UNING TURLARI VA UNGA QARSHI KURASHISH CHORALARI

Sulaymonov Adham Dobilovich

Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi

M.S.Vosiqova nomidagi akademik litseyning

Huquqiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimidagi eng dolzarb muammolardan biri bo‘lgan bullying hodisasi, uning turlari va o‘quvchilar ruhiyatiga salbiy ta’siri tahlil qilinadi. Muallif bullyingning jismoniy, psixologik, ijtimoiy va kiberbullying kabi shakllarini batafsil yoritib, uning kelib chiqish sabablarini oilaviy muhit va ijtimoiy tengsizlik bilan bog‘laydi. Maqolada maktablarda xavfsiz psixologik muhitni yaratish va bu borada o‘qituvchi, ota-ona hamda psixologlar hamkorligini kuchaytirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: bullying, maktab zo‘ravonligi, kiberbullying, psixologik daxlsizlik, empatiya, o‘smirlar depressiyasi, ta’lim muhiti, profilaktika.

ПРОБЛЕМА БУЛЛИНГА В ШКОЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН, ЕГО ВИДЫ И МЕРЫ БОРЬБЫ С НИМ

Сулаймонов Адхам Добилович

Преподаватель кафедры юридических наук

академического лицея имени М.С.Восиковой

при Ташкентском государственном юридическом университете

Аннотация. В данной статье анализируется явление буллинга как одна из наиболее актуальных проблем современной системы образования, его виды и негативное влияние на психику учащихся. Автор подробно описывает такие формы буллинга, как физический, психологический, социальный и кибербуллинг, связывая причины его возникновения с семейной обстановкой и социальным неравенством. В статье предлагаются комплексные меры по созданию безопасной психологической среды в школах и усилению взаимодействия учителей, родителей и психологов в этом направлении.

Ключевые слова: буллинг, школьное насилие, кибербуллинг, психологическая неприкосновенность, эмпатия, подростковая депрессия, образовательная среда, профилактика.

THE PROBLEM OF BULLYING IN THE SCHOOL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN, ITS TYPES, AND MEASURES TO PREVENT IT

Sulaymonov Adham Dobilovich

*Teacher of the Department of Legal Sciences
at the Academic Lyceum named after M.S.Vosikova
under the Tashkent State University of Law*

Abstract. This article analyzes the phenomenon of bullying as one of the most pressing problems in the modern education system, its types, and its negative impact on the psyche of students. The author elaborates on various forms of bullying, such as physical, psychological, social, and cyberbullying, linking its causes to the family environment and social inequality. The article proposes comprehensive measures to create a safe psychological environment in schools and to strengthen the cooperation between teachers, parents, and psychologists in this regard.

Keywords: *bullying, school violence, cyberbullying, psychological integrity, empathy, adolescent depression, educational environment, prevention.*

KIRISH. So‘nggi yillarda ta‘lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik, kamsitish va tahqirlash holatlari keng muhokama qilinayotgan ijtimoiy muammolardan biriga aylandi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktablarda yuz berayotgan zo‘ravonlik holatlarining muhim qismi aynan bullying bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayon o‘quvchilarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi [1]. Maktablardagi bullying shunchaki tengdoshlar o‘rtasidagi vaqtinchalik kelishmovchilik emas, balki shaxsning ruhiy yaxlitligini yemiruvchi, tizimli va uzoq muddatli salbiy oqibatlarga ega bo‘lgan ijtimoiy jarayondir. Bullyingning xavfli jihati shundaki, u ko‘pincha kattalar ko‘zidan yashirin, latent xarakterga ega bo‘lib, nafaqat jabrlanuvchining, balki tajovuzkorning ham xulq-atvori buzilishiga, hatto tomoshabin bo‘lib turgan guvohlarda ham empatiya hissi pasayishiga va loqaydlik shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Bullying nafaqat jabrlanuvchi o‘quvchining psixologik holatiga zarar yetkazadi, balki butun sinf jamoasida nosog‘lom ijtimoiy muhit shakllanishiga olib kelishi mumkin [2]. Ya‘ni, bullying hodisasi shunchaki ikki shaxs o‘rtasidagi xususiy nizo doirasidan chiqib, butun bir sinf yoki ta‘lim guruhining ijtimoiy ekotizimini zaharlaydigan destruktiv jarayondir. Bu jarayonda sinf ichidagi o‘zaro ishonch, birdamlik va hamkorlik kabi ijobiy qadriyatlar o‘rnini qo‘rquv, xavfsizlik va passiv kuzatuvchanlik egallaydi, natijada har bir o‘quvchi o‘zini himoyasiz his qila boshlaydi. Oxir-oqibat, bunday muhit nafaqat jabrlanuvchini, balki tajovuzkorni va hatto sukut saqlagan guvohlarni ham psixologik deformatsiyaga uchratib, ularning kelajakda jamiyatga moslashish qobiliyatiga jiddiy zarba beradi.

Ta‘lim muassasalarida xavfsiz va sog‘lom psixologik muhitni ta‘minlash bugungi kunda ta‘lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida ham bolalar huquqlarini himoya qilish, ularning ta‘lim

olish jarayonida xavfsiz muhitda bo'lishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan [3]. Ta'lim muassasalarida xavfsiz psixologik muhitni yaratish shunchaki pedagogik tavsiya emas, balki davlat darajasidagi strategik majburiyat va qonuniy kafolatdir. Davlat siyosatining ushbu yo'nalishi ta'lim sifatini oshirish bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchi o'zini ruhiy bosimdan xoli, erkin va himoyalangan his qilgandagina uning intellektual salohiyati to'liq namoyon bo'lishini e'tirof etadi. Bu o'z navbatida, ertangi kunning ma'naviy sog'lom, o'z huquqini taniydigan va o'zgaralar haq-huquqini hurmat qiladigan fuqarolik jamiyatini tarbiyalashning eng asosiy poydevori bo'lib xizmat qiladi.

ASOSIY QISM. Ilmiy adabiyotlarda bullying odatda bir yoki bir nechta shaxs tomonidan boshqa shaxsga nisbatan muntazam ravishda amalga oshiriladigan psixologik yoki jismoniy bosim sifatida talqin etiladi. Bunda zo'ravonlik jarayonida kuchlar nomutanosibligi mavjud bo'ladi, ya'ni jabrlanuvchi o'zini himoya qilish imkoniyatiga ega bo'lmaydi [4]. Bullying oddiy bolalar janjali yoki teng kuchlar o'rtasidagi to'qnashuv emas, balki tizimli ravishda amalga oshiriladigan va jabrlanuvchini tushkunlikka tushirib, uni chorasiz holatga keltiradigan ijtimoiy zo'ravonlik mexanizmidir. Bunda asosiy e'tibor "kuchlar nomutanosibligi"ga qaratiladi: tajovuzkor o'zining jismoniy ustunligi, ijtimoiy mavqeyi yoki guruhdagi nufuzidan foydalanib, qarshilik ko'rsata olmaydigan shaxs ustidan nazorat o'rnatadi va uni muntazam ravishda psixologik yoki jismoniy ezadi. Jabrlanuvchi uchun bu holatdan chiqib ketishning ilojsizligi shundaki, u nafaqat hujumga, balki o'zini himoya qilish vositalaridan mahrum etilgan tushkun ruhiy holatga ham duch keladi, bu esa uning o'ziga bo'lgan ishonchini butunlay yemirib, jamiyatdan uzilib qolishiga sabab bo'ladi. Binobarin, bullyingni bartaraf etish uchun faqatgina tajovuzkorni jazolash kifoya qilmaydi, balki ushbu nomutanosiblikni keltirib chiqargan muhitni o'zgartirish va jabrlanuvchining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish talab etiladi.

Bullying oddiy nizodan farqli ravishda takrorlanib turishi va maqsadli ravishda amalga oshirilishi bilan ajralib turadi. Shu sababli u maktab muhitida jiddiy

ijtimoiy muammo sifatida ko‘riladi [5]. Ya’ni, bullying shunchaki kutilmagan his-tuyg‘ular portlashi yoki bolalar o‘rtasidagi tasodifiy tushunmovchilik emas, balki muayyan bir shaxsning irodasini sindirishga qaratilgan ongli va strategik harakatlar majmuidir. Uning “takrorlanuvchanligi” jabrlanuvchini doimiy qo‘rquv va xavotirda yashashga majbur qiladi, bu esa inson ruhiyati uchun eng og‘ir sinovlardan biri hisoblanadi. Maqsadli ravishda amalga oshirilishi esa tajovuzkorning o‘z harakatlaridan xabardorligini va jabrlanuvchiga ataylab zarar yetkazish niyatini anglatadi, bu esa bu jarayonni oddiy sho‘xlikdan ajratib, uni ijtimoiy-huquqiy va axloqiy jinoyat darajasiga ko‘taradi. Binobarin, maktab muhitida bunday holatning mavjudligi ta’lim muassasasining nafaqat tarbiyaviy, balki xavfsizlik funksiyasiga ham putur yetkazadi. Chunki tizimli zo‘ravonlik davom etayotgan joyda sog‘lom muloqot va shaxsiy rivojlanish to‘xtaydi. Shuning uchun ham bullyingga qarshi kurashishda uni oddiy nizolardan ajratib olish va unga nisbatan individual yondashuv emas, balki tizimli choralarni qo‘llash bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas talabidir.

Bullyingning asosiy turlari

Jismoniy bullying o‘quvchiga bevosita jismoniy zarar yetkazishga qaratilgan harakatlarni o‘z ichiga oladi. Urish, turtish, tepish yoki shaxsiy buyumlarni tortib olish kabi harakatlar bu turdagi zo‘ravonlikka kiradi [6]. Jismoniy bullying – bu tajovuzkorning o‘z ustunligini ko‘rsatish va jabrlanuvchini jismonan bo‘ysundirish maqsadida amalga oshiradigan eng ochiq va agressiv zo‘ravonlik shaklidir. Bu harakatlar shunchaki tasodifiy turtish yoki bolalar o‘rtasidagi o‘yin emas, balki shaxsning jismoniy daxlsizligiga va mulkiy huquqlariga qilingan qasddan hujumdur. Urish yoki tepish orqali yetkaziladigan og‘riq jabrlanuvchining jismoniy sog‘lig‘iga zarar yetkazsa, uning buyumlarini tortib olish yoki shikastlash esa shaxsiy hududini poymol qilish va uni ochiqchasiga kamsitish hisoblanadi. Jismoniy zo‘ravonlikning xavfli jihati shundaki, u jabrlanuvchida doimiy qo‘rquv va o‘zini himoya qila olmaslik tuyg‘usini uyg‘otadi, bu esa o‘z navbatida ruhiy tushkunlikka va maktabga

borishdan butunlay voz kechishga olib keladi. Binobarin, jismoniy bullying nafaqat maktab tartib-qoidalarini, balki jamiyatdagi inson daxlsizligi to'g'risidagi huquqiy normalarni ham buzuvchi harakat bo'lib, u sodir bo'lgan zahoti qat'iy choralar ko'rilishini va xavfsiz muhitni tiklashni talab qiladigan ochiq signaldir.

Psixologik bullying

Psixologik bullying maktablarda eng keng tarqalgan bullying shakllaridan biri hisoblanadi. Bu turdagi zo'ravonlik masxara qilish, haqoratlash, laqab qo'yish yoki tahdid qilish orqali amalga oshiriladi [7]. Psixologik bullying ko'zga ko'rinmas jarohatlar yetkazuvchi, ammo ta'siri jihatidan jismoniy zarbadan qolishmaydigan, shaxsning qadr-qimmatini tizimli ravishda kamsitishga qaratilgan ma'naviy tajovuzdir. Uning keng tarqalganligi sababi shundaki, masxara qilish yoki laqab qo'yish ko'pincha kattalar tomonidan "shunchaki bolalarcha hazil" sifatida baholanib, e'tibordan chetda qoladi, vaholanki, bu harakatlar ortida jabrlanuvchining o'ziga bo'lgan ishonchini ildizi bilan qo'porib tashlash maqsadi yashirin bo'ladi. Haqorat va tahdidlar o'quvchining ruhiy dunyosida doimiy xavotir va "men boshqalardan yomonman" degan noto'g'ri tasavvurni shakllantiradi, bu esa uni jamiyatdan ajratib, o'z qobig'iga qamalib qolishiga sabab bo'ladi. Binobarin, psixologik bullyingning xavfli tomoni shundaki, u jabrlanuvchini ich-ichidan yemirib, unda uzoq muddatli psixologik travmalarni, ijtimoiy fobiya va hatto chuqur depressiyani keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, maktab muhitida so'z bilan yetkaziladigan har qanday zararga befarq bo'lmaslik va muloqot madaniyatini tubdan isloh qilish, o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmat tuyg'usini shakllantirish ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lishi shart.

Bunday munosabatlar o'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishiga, ruhiy tushkunlikka va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin [8]. Ya'ni, bullying natijasida yuzaga keladigan salbiy munosabatlar o'quvchi shaxsiyatining poydevorini yemirib, uning jamiyatdagi o'rnini butunlay yo'qqa chiqaradigan chuqur psixologik inqirozga sabab bo'ladi. O'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi

bolada o‘z iqtidori va imkoniyatlariga nisbatan shubha uyg‘otadi, bu esa uni yangi bilimlarni egallashdan va ijtimoiy tashabbus ko‘rsatishdan to‘xtatib qo‘yadi. Ruhiiy tushkunlik (depressiya) esa shunchaki xafagarchilik emas, balki hayotga bo‘lgan qiziqishning yo‘qolishi, doimiy xavotir va tushunarsiz aybdorlik hissi bilan kechadigan og‘ir holat bo‘lib, o‘smirning o‘sib kelayotgan organizmi uchun katta zarbadir. Ijtimoiy izolyatsiya esa bolaning o‘zini tengdoshlari guruhidan ataylab chetga olishiga, yolg‘izlanib qolishiga va natijada muloqot qilish ko‘nikmalarini yo‘qotishiga olib keladi. Binobarin, bu uchta omil o‘zaro zanjir bo‘lib bog‘lanib, bolaning kelajakdagi hayot yo‘lini, kasbiy tanlovini va sog‘lom oila qurish qobiliyatini xavf ostiga qo‘yadi. Shuning uchun ham bullyingning oqibatlari bilan kurashish nafaqat maktab davridagi muammo, balki insonning butun umrlik ruhiy salomatligini saqlab qolish uchun olib boriladigan jiddiy kurashdir.

Ijtimoiy bullying

Ijtimoiy bullying o‘quvchini jamoadan ajratish yoki uni guruh faoliyatidan chetlatish orqali namoyon bo‘ladi. Sinfdoshlar tomonidan e‘tiborsiz qoldirish yoki yolg‘on mish-mishlar tarqatish kabi harakatlar ushbu turga kiradi [9]. Ya‘ni, ijtimoiy bullying – bu ochiq tajovuzdan ko‘ra xavfliroq bo‘lgan, shaxsni jamoa ichida “tiriklayin yo‘q qilish”ga qaratilgan psixologik manipulyatsiya usulidir. Bu jarayonda jabrlanuvchi jismoniy zarba yemasa-da, uning ijtimoiy mavqeyi va insoniy munosabatlari tizimli ravishda yakson qilinadi; sinfdoshlarining ataylab e‘tiborsiz qoldirishi (bojkot) bolani o‘z guruhida ko‘rinmas qilib qo‘yadi, bu esa har qanday haqoratdan ko‘ra kuchliroq ruhiy og‘riq beradi. Yolg‘on mish-mishlar tarqatish esa o‘quvchining obro‘sigga putur yetkazib, unga nisbatan atrofdagilarda asossiz nafrat yoki nafrat aralash shubha uyg‘otish orqali uni butunlay yakkalab qo‘yadi. Binobarin, ijtimoiy bullyingning mohiyati shundaki, u bolani o‘z tengdoshlari orasida begonalashtirib, unda “men hech kimga kerak emasman” degan halokatli xulosani shakllantiradi va jamoaviy muhitni o‘zaro ishonchsizlik zanjiriga aylantiradi. Bunday holatda o‘quvchi o‘zini jamoaning bir bo‘lagi sifatida his

qilolmaydi, bu esa uning ijtimoiy ko‘nikmalari rivojlanishini to‘xtatib, kelajakda jamiyatga integratsiya bo‘lishini jiddiy qiyinlashtiradi.

Kiberbullying

Zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi bullyingning yangi shakli – kiberbullyingni keltirib chiqardi. Bu turdagi zo‘ravonlik internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladi [10]. Ya’ni, kiberbullying – bu an’anaviy maktab zo‘ravonligining shunchaki raqamli ko‘rinishi emas, balki vaqt va makon chegaralarini butunlay buzib tashlagan, inson daxlsizligiga nisbatan cheksiz tajovuzkorlikning yangi va o‘ta xavfli bosqichidir. Agar oddiy bullying maktab darvozasi yopilishi yoki dars tugashi bilan vaqtincha to‘xtasa, kiberbullying jabrlanuvchini hatto o‘z uyida, eng xavfsiz deb bilgan xonasida ham 24/7 rejimida ta’qib qiladi, chunki internet va ijtimoiy tarmoqlar tajovuzkorga istalgan soniyada hujum qilish imkonini beradi. Uning o‘ziga xos va qo‘rqinchli jihati shundaki, kiberbullying anonimlik (yashirin profillar) ortiga yashirinib, o‘z qurbonining ko‘zidagi og‘riqni ko‘rmasligi natijasida empatiya hissini butunlay yo‘qotadi va yanada shafqatsizlashadi. Shu bilan birga, haqoratli ma’lumotlar, soxta foto va videolarning bir zumda minglab odamlarga tarqalib ketishi (“virusli” xarakter) jabrlanuvchida “butun dunyo menga qarshi” degan dahshatli tasavvurni va qochib qutulib bo‘lmaydigan umidsizlikni shakllantiradi. Binobarin, kiberbullying nafaqat axborot xavfsizligi muammosi, balki shaxsning raqamli obro‘cini tizimli ravishda yakson qilish orqali uni ijtimoiy va ruhiy o‘limga mahkum etuvchi zamonaviy texnologik quroldir. Bu jarayon jamiyatdan nafaqat pedagogik choralarni, balki qat’iy huquqiy tartibga solish va yoshlarning raqamli madaniyatini tubdan isloh qilishni talab etadi, chunki raqamli makonda qoldirilgan izlar insonning butun kelajagi va taqdiriga o‘chmas dog‘ bo‘lib tushishi mumkin.

Kiberbullying jabrlanuvchini istalgan vaqtda ta’qib qilish imkonini bergani sababli uning psixologik ta’siri yanada kuchli bo‘lishi mumkin [11]. Ya’ni, kiberbullyingning psixologik ta’siri an’anaviy zo‘ravonlikka qaraganda ancha

halokatli va keng ko‘lamli bo‘lib, u jabrlanuvchini “qamal qilingan qal’a” holatiga tushirib qo‘yadi. Bu jarayonning eng og‘ir jihati uning invazivligi, ya’ni insonning shaxsiy hayotiga ruxsatsiz va cheksiz bostirib kirishidir; bola maktabdan uyga qaytganda jismoniy xavfdan qutulishi mumkin, ammo kiber-tajovuzkor uning cho‘ntagidagi telefoni orqali yotoqxonasigacha yetib boradi. Bunday doimiy ta’qib jabrlanuvchining asab tizimini muntazam taranglikda ushlab, unda “hech qayerda xavfsiz emasman” degan surunkali xavotirni shakllantiradi. Jabrlanuvchi o‘z sharmandaligini nafaqat sinfdoshlari, balki butun dunyo ko‘rayotgandek his qiladi, bu esa unda chuqur ijtimoiy fobiya, uyqu buzilishi va o‘z joniga qasd qilish darajasidagi tushkunlikni keltirib chiqarishi mumkin. Binobarin, kiberbullying shunchaki internetdagi yozishmalar emas, balki insonning ruhiy sog‘lig‘ini ich-ichidan yemiruvchi, uni jamiyatdan butunlay uzib qo‘yadigan va tiklanishi qiyin bo‘lgan “raqamli travma” bo‘lib, u o‘smirning hali to‘liq shakllanmagan shaxsiyatini sindirib tashlashga qodir qudratli psixologik quroldir.

Kiberbullyingning psixologik halokatliligi uning chegarasiz tabiatida mujassam bo‘lib, u inson ruhiyatini eng himoyasiz nuqtalaridan – shaxsiy daxlsizlik va xavfsizlik hissidan mahrum etadi. An’anaviy bullyingdan farqli o‘laroq, kiber-hujumlarning raqamli makonda abadiy muhrlanib qolishi (raqamli iz) jabrlanuvchining ongida “bu sharmandalikni hech qachon o‘chirib bo‘lmaydi” degan tushunchani mustahkamlaydi, bu esa ruhiy jarohatni vaqt o‘tishi bilan bitishiga emas, balki chuqurlashishiga sabab bo‘ladi. Binobarin, kiberbullying jabrlanuvchi uchun faqatgina tashqi dunyo bilan aloqaning uzilishi emas, balki o‘z shaxsiyatining raqamli ommaviy kamsitilishi natijasida kelib chiqadigan og‘ir ekzistensial inqirozdir. Shu sababli, kiber-travma bilan kurashish nafaqat texnik bloklashni, balki bolaning yemirib tashlangan o‘ziga bo‘lgan ishonchini qayta tiklashga qaratilgan uzoq muddatli va professional psixologik rehabilitatsiyani talab qiladi.

Bullyingning sabablari va oqibatlari

Maktablarda bullyingning yuzaga kelishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar oiladagi nosog'lom muhit, psixologik savodxonlikning pastligi va ijtimoiy tengsizlik kabi omillar bullying rivojlanishiga sabab bo'lishini ko'rsatadi [12]. Bullyingning oqibatlari esa o'quvchilarning ruhiy salomatligiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Doimiy tahqirlashga duch kelgan bolalarda depressiya, qo'rquv va ijtimoiy faollikning pasayishi kuzatiladi [13]. Ya'ni, bullying hodisasi shunchaki ta'lim dargohidagi tartib-intizom muammosi emas, balki jamiyatning barcha bo'g'inlarini qamrab oluvchi global ijtimoiy-antropologik inqirozning ko'rinishidir. Bu muammoning ildizlari insoniyatning eng qadimiy instinktlaridan tortib, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklargacha bo'lgan juda murakkab qatlamlarga borib taqaladi.

Muammoning birinchi va eng asosiy qatlami – **oiladagi emotsional determinizm** masalasidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tajovuzkor (bulli) bo'lib shakllanayotgan bolalar ko'pincha “avtoritar tarbiya” yoki “emotsional sovuqlik” muhitida voyaga yetadi. Bunday muhitda bola o'z hissiyotlarini boshqarishni emas, balki kuch orqali o'zini tasdiqlashni o'rganadi. Ya'ni, oilada o'z fikri inobatga olinganmagan yoki doimiy tanqid qilingan bola maktabda o'zidan zaifroqni topib, uning ustidan hukmronlik qilish orqali o'zining poymol bo'lgan “men”ini kompensatsiya qilishga urinadi. Bu esa zo'ravonlikning avloddan-avlodga o'tuvchi zanjirli reaksiyasini keltirib chiqaradi.

Ikkinchi qatlam – **institutsional tizimning loqaydligi va psixologik kompetensiya tanqisligidir**. Maktab ko'p hollarda faqat “bilim berish maskani” sifatida ko'rilib, uning “ijtimoiy laboratoriya” sifatidagi roli e'tibordan chetda qoladi. O'qituvchilarning bullyingni oddiy tengdoshlararo raqobat yoki “shaxsni toblaydigan sinov” deb baholashi – bu muammoni institutsional darajada qonuniylashtirish demakdir. Psixologik savodxonlik past bo'lgan muhitda jabrlanuvchi nafaqat tengdoshi tomonidan, balki tizimning tushunmasligi va befarqligi tufayli “ikkilamchi viktimizatsiya” (qayta jabrlanish) holatiga tushadi.

Uchinchi va eng xavfli qatlam – **shaxsiyatning destruktiv transformatsiyasi va jamiyatning intellektual yo‘qotishidir**. Bullyingning oqibatlarini shunchaki vaqtinchalik ruhiy tushkunlik emas, balki miyaning neyrobiologik darajadagi o‘zgarishlariga olib keladi. Surunkali stress va tahqirlanish ostida bo‘lgan bolaning miyasida qo‘rquv uchun mas’ul bo‘lgan amigdala o‘ta faollashib, mantiqiy fikrlash uchun javobgar bo‘lgan prefrontal korteks funksiyasi susayadi. Natijada biz nafaqat ruhan singan shaxsni, balki jamiyatning potensial olimi, muhandisi yoki san’atkorini ham boy beramiz.

Binobarin, bullying – bu jamiyatning ma’naviy immuniteti pastligidan dalolat beruvchi “ijtimoiy saraton”dir. Uni bartaraf etish uchun faqatgina qat’iy jazo choralari emas, balki jamiyatda “empatiya madaniyati”ni shakllantirish, ta’lim tizimini insonparvarlashtirish va har bir bolaning daxlsizligini oliy qadriyat darajasiga ko‘tarish talab etiladi. Bu shunchaki maktab muammosi emas, balki millatning ruhiy salomatligi va kelajakdagi ijtimoiy barqarorligini belgilovchi fundamental xavfsizlik masalasidir.

Bullyingga qarshi kurashish choralari

Bullyingga qarshi kurashish kompleks yondashuvni talab qiladi. Maktablarda antibullying siyosatini joriy etish, o‘quvchilar uchun psixologik treninglar tashkil etish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish samarali choralar qatoriga kiradi [14]. Bullyingga barham berish shunchaki yakka tartibdagi intizomiy choralar bilan cheklanib qolmay, ta’lim dargohining butun ijtimoiy arxitekturasini tubdan isloh qilishni, ya’ni “tizimga qarshi tizim” yaratishni taqozo etadi. Bu jarayonning asosi bo‘lgan antibullying siyosati – shunchaki qog‘ozdagi buyruq emas, balki maktabda zo‘ravonlikning har qanday ko‘rinishiga nisbatan “mutloq toqatsizlik” (zero tolerance) muhitini qonuniy va axloqiy jihatdan mustahkamlovchi konstitutsiya vazifasini o‘taydi. Bunday siyosat doirasida har bir o‘quvchi, o‘qituvchi va xodim o‘z huquq hamda majburiyatlarini aniq bilishi, eng muhimi, zo‘ravonlik holati

haqida xabar berish sotqinlik emas, balki adolat va xavfsizlikni ta'minlash ekanligini anglab yetishi shart.

Psixologik treninglarning roli esa o'quvchilarda nafaqat agressiyani jilovlash, balki zamonaviy dunyo uchun eng zarur bo'lgan "soft skills" – empatiya, muloqot madaniyati va nizolarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Bunda asosiy e'tibor nafaqat tajovuzkor yoki jabrlanuvchiga, balki "passiv kuzatuvchilar"ga ham qaratiladi; chunki aynan ko'pchilikning loqaydligi bullyingning yashashiga imkon beradi. Treninglar orqali kuzatuvchilarni himoyachilarga aylantirish maktab muhitidagi kuchlar muvozanatini butunlay o'zgartiradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik esa bu zanjirning eng hal qiluvchi bo'g'inidir. Zero, maktabda o'rnatilgan sog'lom qadriyatlar uyda qo'llab-quvvatlanmasa, bolaning ongida kognitiv dissonans (qarama-qarshilik) yuzaga keladi. Haqiqiy kompleks yondashuv – bu maktab va oilaning yagona front bo'lib birlashishi, boladagi xulq-atvor o'zgarishlarini erta bosqichda aniqlash va unga jazo chorasi sifatida emas, balki psixologik yordam obyekt sifatida yondashish demakdir. Binobarin, bu strategiyalarning birlashishi maktabni shunchaki bino emas, balki har bir bola o'zini qadrligi va daxlsiz his qiladigan, uning ruhiy rivojlanishi uchun xavf-xatarlardan xoli bo'lgan "ijtimoiy xavfsizlik oroli"ga aylantiradi. Bu esa, o'z navbatida, kelajakda jamiyatda zo'ravonlikdan xoli sog'lom muloqot madaniyatining poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, o'qituvchilarning bullyingni erta aniqlash va bunday vaziyatlarga to'g'ri munosabat bildirish bo'yicha malakasini oshirish ham muhim hisoblanadi [15]. Ya'ni, o'qituvchilarning bullying masalasidagi kompetensiyasi shunchaki pedagogik mahorat emas, balki maktabdagi ijtimoiy xavfsizlikning birinchi va eng asosiy "himoya qalqoni" hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilar bilan har kuni bevosita muloqotda bo'ladigan shaxs sifatida, bullyingning hali ochiq nizoga aylanmagan, yashirin (latent) belgilarini – masalan, o'quvchining to'satdan

tushkun bo‘lib qolishi, tanaffuslarda yolg‘izlanishi yoki darsdagi faolligining pasayishini – birinchilardan bo‘lib payqashi shart. Malaka oshirish jarayoni pedagogga nafaqat bu belgilarni aniqlashni, balki vaziyatga “hakam” emas, balki “meditator” (xolis vositachi) sifatida yondashishni o‘rgatadi.

Ko‘p hollarda o‘qituvchilarning bunday vaziyatlarda xato munosabat bildirishi (masalan, “o‘zing aybdorsan” deyishi yoki muammoni e‘tiborsiz qoldirishi) jabrlanuvchining ruhiy jarohatini yanada chuqurlashtiradi va tajovuzkorga o‘z harakatlarini davom ettirish uchun “yashil chiroq” vazifasini o‘taydi. Malakali pedagog esa bullyingni oddiy sho‘xlikdan ajrata oladi va har qanday kamsitishga nisbatan professional “reaksiya algoritmi”ga ega bo‘ladi: u jabrlanuvchiga xavfsizlik hissini qaytaradi, tajovuzkor bilan esa jazo emas, balki xulq-atvorni o‘zgartirish ustida ishlaydi. Binobarin, o‘qituvchining psixologik savodxonligi maktabdagi “loqaydlik madaniyati”ni sindiruvchi asosiy kuchdir. U sinfda shunday muhit yaratadiki, unda o‘quvchilar zo‘ravonlik haqida xabar berishni qo‘rqoqlik emas, balki insoniy burch deb bilishadi. O‘qituvchi o‘zining malakali munosabati orqali nafaqat konkret bir nizoni hal qiladi, balki butun sinf jamoasiga o‘zaro hurmat va empatiya darsini o‘tadi. Bu esa ta’lim muassasasida shaxsni kamsitish mumkin bo‘lmagan “axloqiy immunitet”ni shakllantiradi.

XULOSA. Bullying shunchaki maktab ichidagi o‘tkinchi bir nizo emas, balki shaxsiyatning poydevorini yemiruvchi, ta’lim sifatini pasaytiruvchi va jamiyatning ma’naviy-ruhiy sog‘lomligiga tahdid soluvchi global ijtimoiy inqirozdir. Ushbu muammoning xulosaviy mohiyati shundaki, har qanday zo‘ravonlik ko‘rinishi – xoh u jismoniy, xoh psixologik yoki raqamli bo‘lsin – o‘quvchining nafaqat bugungi kundagi dars o‘zlashtirishiga, balki uning kelajakdagi butun hayot yo‘liga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga va ijtimoiy moslashuviga tuzatib bo‘lmas zarar yetkazadi. Bullying mavjud bo‘lgan muhitda ta’lim o‘zining asl funksiyasini yo‘qotadi; chunki qo‘rquv va tahdid ostidagi ong bilimni qabul qilishga emas, balki “omon qolish instinkti”ga xizmat qilib qoladi. Binobarin, xavfsiz psixologik muhitni yaratish – bu

shunchaki tavsiya emas, balki zamonaviy ta'lim tizimining poydevori va davlat siyosatining ustuvor vazifasidir. Bu jarayonda kompleks yondashuv – maktab ma'muriyatining qat'iy antibullying siyosati, pedagoglarning yuksak psixologik kompetensiyasi, ota-onalarning mas'uliyatli hamkorligi va o'quvchilarda empatiya madaniyatining shakllanishi – yagona samarali yechim bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bullyingga qarshi kurashish – bu har bir bolaning daxlsizligini, uning qadr-qimmati va ruhiy erkinligini himoya qilish orqali, ertangi kunning ma'naviy sog'lom, adolatli va insonparvar jamiyatini qurish demakdir. Maktab shunday maskanga aylanishi kerakki, u yerda kuch – zulm vositasi emas, balki bir-birini qo'llab-quvvatlash va birgalikda rivojlanish manbai bo'lishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do.* – Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
2. UNICEF. *School Violence and Bullying Global Status Report.* – New York: UNICEF, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Ta'lim to'g'risida. – Toshkent: O'RQ-637-son, 2020.
4. Smith P.K., Sharp S. *School Bullying: Insights and Perspectives.* – London: Routledge, 1994.
5. UNESCO. *Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying.* – Paris: UNESCO Publishing, 2019.
6. Rigby K. *Bullying in Schools and What to Do About It.* – London: Jessica Kingsley Publishers, 2007.
7. Hinduja S., Patchin J. *Bullying Beyond the Schoolyard.* – Sage Publications, 2015.
8. Rigby K. *Effects of Peer Victimization in Schools and Strategies to Maintain Positive Mental Health.* – London, 2012.

9. Coloroso B. The Bully, the Bullied, and the Bystander. – HarperCollins, 2003.
10. Patchin J.W., Hinduja S. Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives. – Routledge, 2012.
11. Slonje R., Smith P.K. Cyberbullying: Another main type of bullying? // Personality and Social Psychology Review. – 2008.
12. Sullivan K. The Anti-Bullying Handbook. – Sage Publications, 2010.
13. Vanderbilt D., Augustyn M. The effects of bullying // Paediatrics and Child Health. – 2010.
14. Whitted K.S., Dupper D.R. Best Practices for Preventing Bullying in Schools. – Children & Schools, 2005.
15. Bauman S. Bullying in Schools: What Counselors and Teachers Need to Know. – American Counseling Association, 2008.